

ความหมายและบทบาทของ “ไก่อ” ในโลกทัศน์ของชาวอ่าซ่า

คณะวิจัยสายมนุษยศาสตร์โครงการ HCMR

ผศ.ดร.ม.ร.ว.กัลยา ติงศภักดิ์

รศ.สุกัญญา สุขฉายา

ผศ. ดร.ชมนาด ศีติสาร

อ.พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง

บทนำ

จากการสำรวจกลุ่มชนเผ่าต่างๆในจังหวัดเชียงราย ผู้วิจัยพบว่านอกจากชาวไทยล้านนา ซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่มีประวัติศาสตร์ผูกพันอยู่กับท้องถิ่นมาช้านานแล้ว ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆอยู่อีกมาก เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ไท เช่น ไทลื้อ ไทใหญ่ ไทหย่า กลุ่มชาติพันธุ์มอญ-เขมร เช่น ลัวะ และกลุ่มที่ใช้ภาษาพม่า –ธิเบตที่เราเรียกรวมๆว่า ชาวเข่า เช่น ละหู่ (มูเซอ) ลีซอ เย้า ม้ง อ่าซ่า(อีก้อ) ซึ่งอาจอยู่บนพื้นที่สูงตามรอยตะเข็บชายแดนไทย - พม่ามานานแล้ว รวมทั้งกลุ่มที่เพิ่งอพยพเข้ามาอยู่ไม่นานเกิน 30 ปี ในบรรดากลุ่มต่างๆเหล่านี้ ผู้วิจัยพบว่าชาวอ่าซ่าเป็นชนเผ่าที่ใช้ไก่อในพิธีกรรมมากที่สุดโดยเฉพาะในการเซ่นไหว้บรรพบุรุษ อย่างไรก็ตามไก่อที่ใช้ในพิธีกรรมดังกล่าวล้วนเป็นไก่อบ้าน จะไม่มีการใช้ไก่อป่าและไก่อต่อ (ไก่อตั้ง)เลย

บทความนี้จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะเสนอเรื่องราวของ "ไก่อป่า ไก่อต่อ(ไก่อตั้ง)และไก่อบ้าน"ในทัศนะของชาวอ่าซ่าที่รวบรวมได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยเฉพาะข้อมูลชุมชนปาสู่ เช่น ตำนานปรัมปรา(myth) นิทาน(folktale) และข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ (rite) เพื่อแสดงให้เห็นว่าชาวอ่าซ่ามีความคิดอย่างไรบ้างเกี่ยวกับไก่อ ในทัศนะของชาวอ่าซ่า ไก่อป่าและไก่อต่อมีความหมายอย่างไร ผู้วิจัยคิดว่า การวิเคราะห์ทัศนะเกี่ยวกับไก่อทั้ง 3 ประเภทของชาวอ่าซ่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรทำเป็นลำดับแรกและจำเป็นอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจปัญหาเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างไก่อกับมนุษย์”

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาประเพณี พิธีกรรมและตำนานปรัมปราของชาวอ่าซ่าที่เกี่ยวข้องกับไก่อ
- 2.2 เพื่อศึกษาทัศนะของชาวอ่าซ่าที่มีต่อไก่อป่า ไก่อบ้านและไก่อต่อ(ไก่อตั้ง)
- 2.3 เพื่อศึกษาความหมายของไก่อป่า ไก่อบ้านและไก่อต่อในมิติทางวัฒนธรรม

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งศึกษากลุ่มชาวอำเภอที่จังหวัดเชียงรายเป็นหลักโดยเฉพาะกลุ่มอำเภอลือมีและเปี้ยะที่บ้านห้วยกระ บ้านนาโต ที่ อำเภอแม่ฟ้าหลวง และกลุ่มอูล้ออำเภอที่บ้านห้วยซี้เหล็ก ดอยวาวี อำเภอแม่สรวย ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2547 – มีนาคม 2548

การเลือกศึกษา 2 กลุ่มนี้ มีเหตุผลดังนี้

กลุ่มอำเภอที่บ้านห้วยกระและบ้านนาโต อำเภอแม่ฟ้าหลวง เป็นกลุ่มที่อยู่อาศัยติดชายแดนไทย-พม่า และเข้ามาทางบ้านปางหนุน บ้านแม่คำ กลุ่มนี้เข้ามาอยู่บนแผ่นดินไทยไม่เกิน 50 ปี หมู่บ้านห้วยกัฒมีประชากรประมาณ 100 ครัวเรือนมีทั้งชาวอำเภอและละหู่ (มุซอแดง) ส่วนใหญ่เป็นอำเภอ มีละหู่ประมาณ 33 ครัวเรือน เนื่องจากการคมนาคมยังไม่สะดวก การเดินทางเข้าพื้นที่ต้องใช้รถยนต์ที่มีกำลังสูงหรือขับเคลือบล้อ อธิปไตยจากสังคมเมืองยังมีไม่มาก ชาวบ้านยังคงรักษาวิถีชีวิตแบบอำเภอดั้งเดิมไว้ได้พอสมควร ไก่ที่หมู่บ้านนี้จึงเป็นพันธุ์ดั้งเดิม และเนื่องจากเป็นบริเวณชายป่าจึงยังมีป่าอยู่ในบริเวณนี้ซึ่งชาวบ้านเพียงเลาะป่าไปเมื่อไม่นานมานี้เองเมื่อทางราชการได้ออกกฎหมายให้คืนอาวูบป็นแก่ทางราชการ ทั้งสองหมู่บ้านนี้อยู่ในความดูแลของ ตชด. มีโรงเรียนตชด.ระดับมัธยมศึกษา 1 โรงเรียน มีจำนวนนักเรียน 214 คน เพิ่งสร้างเสร็จเมื่อปีพ.ศ.2546 โดยการท่าอากาศยานแห่งประเทศไทยสร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ที่นี้จึงมีตำแหน่งงาน อาคารโรงเรียนทันสมัย มีความสะดวกสบายพอใช้เป็นที่พักในการทำงานวิจัยได้ อีกทั้งครูตชด.ที่นี้มีความคุ้นเคยกับนักวิจัยในพื้นที่อยู่ก่อนแล้ว และสามารถพูดภาษาอำเภอได้ จึงสามารถเป็นล่ามในการสัมภาษณ์เก็บข้อมูลได้

ส่วนกลุ่มอูล้ออำเภอที่บ้านห้วยซี้เหล็ก ดอยวาวี อำเภอแม่สรวยเป็นกลุ่มเก่าที่เข้ามาเมื่อปี 2500 และมาตั้งบ้านที่หมู่บ้านสามัคคีเก๋าก่อนจะแยกมาตั้งที่นี่ อำเภอกลุ่มนี้มีบางคนได้รับการศึกษาสูง เช่น อาจารย์วุฒิไกร มอผ่า จบปริญญาตรีและกลับมาเป็นครูในหมู่บ้าน รายงานวิจัยเกี่ยวกับชาวอำเภอในประเทศไทยส่วนใหญ่ได้มาจากกลุ่มนี้ อาจารย์วุฒิไกรซึ่งเป็นพี่ปรึกษาของโครงการวิจัยสามารถตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลได้ ส่วนข้อด้อยก็คือ เป็นกลุ่มอำเภอที่อยู่ใกล้ชิดคนเมืองจึงรับอิทธิพลจากคนเมืองไปมาก

อย่างไรก็ตามเนื่องจากชาวอำเภอทุกกลุ่มมีประเพณีและพิธีกรรมหลักในรอบปีเหมือนกัน การเลือกกลุ่มศึกษาข้างต้นจึงสามารถเป็นตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์อำเภอได้

วิธีการศึกษาได้ใช้ 2 วิธี คือ การศึกษาเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนามตามระเบียบวิธีทางคติชนวิทยา (Folklore)

4. เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล มี 2 แบบ

4.1 การศึกษาเอกสาร ใช้หนังสือภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ และรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาวอำเภอและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในจังหวัดเชียงราย

4.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีการสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน ครู โดยเข้าไปเก็บข้อมูลเป็นระยะๆ ตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2547 เป็นต้นมา และใช้วิธีการเข้าไปมีส่วนร่วมในพิธีกรรมเพื่อสังเกตพฤติกรรมและบันทึกภาพด้วยกล้องถ่ายภาพและกล้องวิดีโอ เช่น พิธีปีใหม่ชิงช้าและพิธีปีใหม่ลูกช้าง

5. รายงานการวิจัย

ความเป็นมาของชาวอ่าซ่า

มีชนชาติกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มย่อยที่รวมอยู่ในชื่อเรียกเป็นกลุ่มใหญ่ว่า “อ่าซ่า” หรือ “ฮาหนี” จำนวนประมาณ 2.5 ล้านคน กระจายตัวอยู่ตามเขตภูเขาสูงในมณฑลยูนนานทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน ทางภาคเหนือของลาว เวียดนาม ไทย และทางตะวันออกของประเทศพม่า ในประเทศจีนรัฐบาลจีนเรียกชนเผ่านี้ว่า ฮาหนี เขตที่มีชาวฮาหนีกระจายตัวอยู่มากคือ เขตปกครองตนเองหงเหอ (Honghe) บริเวณแม่น้ำแดงตอนเหนือของชายแดนระหว่างจีนและเวียดนาม เขตเมืองซือเหมา (Simao) ใจกลางของมณฑลยูนนานตอนใต้ ซึ่งมีประชากรจำนวนสองในสาม หรือประมาณ 300,000 คนเป็นชาวฮาหนี นอกจากนี้ยังพบอยู่ใน 3 พื้นที่ คือ เขตปกครองตนเองชาวไตในแคว้นสิบสองปันนา ทางตอนเหนือของลาว และตะวันออกเฉียงเหนือของพม่า เขตการปกครองตนเองผู้เอ้อ (Puer) ทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองคุนหมิง และเขตปกครองตนเองลาหู่/ว้า ที่เมืองหลานซาง (Lancang) ทางตะวันออกเฉียงเหนือของชายแดนพม่า ชาวฮาหนีรวมแล้วในประเทศจีนมีจำนวนประชากรประมาณ 600,000 – 700,000 คน

โดยเฉพาะที่เขตปกครองตนเองหงเหอ-หยวนหยาง ชาวฮาหนีในเขตนี้ได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มชนที่มีความเชี่ยวชาญในการจัดการน้ำบนพื้นที่สูง บริเวณนี้จึงมีพื้นที่นาขั้นบันไดกว้างใหญ่ที่สุดในโลก มีจำนวนขั้นบันไดถึง 3,000 ขั้น ทางรัฐบาลจีนกำลังเสนอขอให้พื้นที่นาขั้นบันไดของชาวฮาหนีเป็นพื้นที่มรดกโลกและยังประกาศให้เป็นพิพิธภัณฑสถานทางวัฒนธรรมกลางแจ้งเรื่องคน-วัฒนธรรม – ธรรมชาติ (ปนัดดา บุญยสาระนัย: 2542 : หน้า 192-193)

ในประเทศพม่ามีชาวอ่าซ่า (หรือชาวฮาหนีในประเทศจีน) จำนวนประมาณ 150,000 คน อยู่บริเวณแคว้นเชียงตุง ในเขตภูเขาของรัฐบาลทางตอนเหนือของพม่า ชาวไทใหญ่และพม่ามักเรียกว่า ก้อ

ในตอนเหนือของลาว ส่วนใหญ่อยู่ในเขตภูเขาสูงของแขวงพงสาดีและหลวงน้ำทา ซึ่งมีชายแดนติดต่อกับแคว้นสิบสองปันนาและพม่า คาดว่ามีชาวอ่าซ่าในลาวประมาณ 92,000-100,000 คน ในตอนเหนือของเวียดนาม มีชาวอ่าซ่าอาศัยอยู่ประมาณ 2,000-3,000 คน บริเวณเขตแม่น้ำดำใกล้ชายแดนลาว ทั้งลาวและไทดำในเวียดนามเรียกชนกลุ่มนี้ว่า ก้อ ซ่าก้อ

ในประเทศไทยมีประชากรอ่าซ่าประมาณ 63,000 คน(เบญจวรรณ วงศ์คำ บรรณาธิการ:2546:7) ส่วนใหญ่อยู่ที่จังหวัดเชียงราย นอกนั้นกระจายอยู่ที่เชียงใหม่ ลำปาง ตาก เพชรบูรณ์ แพร่ และน่าน คนไทยเรียกคนกลุ่มนี้ว่า **อีก้อ ก้อ** หรือ **ซำก้อ** จิตร ภูมิศักดิ์เคยอธิบายไว้ว่า ชาวอ่าซ่าเรียกตัวเองว่า **ก้อ** ต่อมาเรียกตามจีนซึ่งก็รับมาจากคำไทลื้อว่า **อ่าซ่า** ในภาษาอ่าซ่าแปลว่า “การอยู่ในระหว่างสองสิ่ง หรือเป็นกลาง” (จิตร ภูมิ-ศักดิ์:2540:307-308) ปัจจุบันตามระเบียบสำนักทะเบียนกลางว่าด้วยการพิจารณาสถานะบุคคลให้กับบุคคลบนพื้นที่สูง พ.ศ.2543 ของกระทรวงมหาดไทย ให้ใช้ชื่อว่า **อ่าซ่า**

ตำนานปรัมปราของชาวอ่าซ่าเล่ากันมาว่า เคยมีอาณาจักรอิสระของตนเองเรียกว่า *เมืองยาแด* ต่อมาถูกชนชาติอื่นรุกราน จึงอพยพถอยลงมาทางใต้ในมณฑลยูนนาน (สัมภาษณ์ วุฒิไกร มอ-ฝ่า) บางตำนานว่าเป็นชนชาติไท บางตำนานว่าเป็นชนกลุ่มมอญ-เขมร (ดูตำนานเรื่องอะบือลูกเขยทรยศ และภาชิตต่างๆที่กล่าวถึงชนทั้งสองชาติในแง่ลบ)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นายเซอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิธ (Herbert Warington Smyth) นักธรณีวิทยาชาวอังกฤษรับราชการในกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาได้เดินทางไปตามภูมิภาคต่างๆของสยามเพื่อสำรวจพื้นที่ทางธรณีวิทยา เมื่อไปที่หัวเมืองลาวในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน บริเวณหุบเขาเมืองงาว หลวงพระบาง (พ.ศ.2435/ ค.ศ.1892) เขาได้บันทึกไว้ว่าได้พบชนเผ่าต่างๆ มีทั้ง ลื้อ เข่า ลีซอ ซ่าถิ่น แม้ว มูเซอ อีก้อ กูย และเผ่าอื่นๆที่พเนจรโยกย้ายจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือสู่ทิศใต้และทิศตะวันออก ที่มีความคล้ายคลึงกันมาก คือ *มูเซอ อีก้อ และ กูย* โดยเฉพาะเมื่อเดินทางไปถึงเมืองงอยเหนือน้ำอู เขาได้พบอีก้อหรือซำก้อมากมาย(สมิธ,เซอร์เบิร์ต วาริงตัน:2544:184-189)

อ่าซ่าที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเท่าที่มีหลักฐานจากการสัมภาษณ์ พบว่าไม่เกิน 100 ปี กลุ่มที่เข้ามาในประเทศไทยมี 8 กลุ่ม ได้แก่ *อูได๋ ลอมมี เบียะ อาเคื้อ อาจ้อ หน้าค้ำ อูพีและ ผาหมี่* โดยสังเกตจากลายปักของเครื่องแต่งตัวที่แตกต่างกัน แต่พูดภาษาใกล้เคียงกันและมีพิธีกรรมประเพณีที่เหมือนกัน ภาษาของชาวอ่าซ่าเป็นภาษาในตระกูลทิเบต-พม่า มีแต่ภาษาพูดไม่มีภาษาเขียน

เส้นทางแรกที่เข้ามา พบว่าเป็นกลุ่มที่เดินทางจากจีนมาอยู่ที่แคว้นเชียงตุง ในพม่าก่อนจะมาถึงชายแดนพม่า-ไทย หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อเกิดการปฏิวัติในประเทศจีน ได้อพยพลงมาพร้อมกับกองทัพก๊กมินตั๋ง มาอยู่บริเวณชายแดนพม่าที่เรียกว่า "ลอมตุ่ม"ตรงข้ามกับบ้านผา-หมี่ ต่อมาทางการพม่าพยายามผลักดันกองทัพก๊กมินตั๋งให้ออกจากชายแดนพม่า ประมาณปี พ.ศ.2500 ชาวอ่าซ่าจึงเข้ามาทางหมู่บ้านพญาไพร เขตหัวแม่คำ(อ.แม่จัน ปัจจุบันเป็นอำเภอแม่ฟ้าหลวง) จุดแรกที่เข้ามาบริเวณดอยตุง โดยมีผู้นำ คือ แสนอุ่นเรือน (หูลอง จูเปาะ) กลุ่มเก่าที่สุดตั้งบ้านอยู่ที่บ้านสามัคคีเก่า ต่อมาขยายไปอยู่ที่บ้านแสนเจริญ บ้านห้วยขี้เหล็ก ฯลฯ ส่วน

น้องชายชื่อแสนพรหมา (หู่ซ้อง) ได้ย้ายไปตั้งหมู่บ้านที่ดอยผาหมี อ.แม่สายและดอยสะเกี๋ อ.เชียงแสน แสนใจ (ถู่แซ) หลายนายของแสนอ่อนเรือนได้ไปตั้งหมู่บ้านที่หมู่บ้านแสนใจ อ.แม่ฟ้าหลวง

เส้นทางที่ 2 อพยพมาจากแคว้นสิบสองปันนา ประเทศจีน เดินทางผ่านตะเข็บชายแดนพม่าและแม่น้ำโขง ประเทศลาว เข้าสู่ประเทศไทยที่อำเภอแม่สาย แล้วโยกย้ายไปอยู่ที่เชียงใหม่ แพร่ น่าน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มใหม่

กลุ่ม อ่าข่าลื้อมีและเบีเยะที่บ้านห้วยกระ บ้านนาโต อ.แม่ฟ้าหลวง เข้ามาทางบ้านพญาไพร มีนายหลู่ มาเยอะเป็นผู้นำ ส่วนกลุ่มอู่โล่ (นายวุฒิไกรผู้ให้ข้อมูลเรียกว่า “บุญโล”) อ่าข่าที่บ้านห้วยขี้เหล็ก ดอยวาวี อ.แม่สรวย แยกมาจากกลุ่มบ้านสามัคคีเก่า

ความเชื่อเรื่องพลังเหนือธรรมชาติ

ชาวอ่าข่ามีความเชื่อในเรื่องพลังเหนือธรรมชาติ จิตวิญญาณ ภูติผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ ความเชื่อดังกล่าวสามารถแบ่งเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

1. **ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า** เช่น เทพผู้เป็นใหญ่ - *อะผ่อหมี่เยะ* เป็นเทพหรือพระเจ้าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง บนโลกและสวรรค์ (Creator god) นอกจากนี้ก็ยังมี *อีมเยะ* - เทพแห่งฝน *อะกือ* - เทพแห่งแสงสว่าง ผู้ควบคุมดวงอาทิตย์และดวงดาว *อีมซา* - เทพแห่งลม เทพเหล่านี้เป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์ฯ จึงต้องเอาอกเอาใจโดยการเซ่นสรวงทุกปี ปีละหลายครั้งโดยมี **หยื่อมะ** (ตำแหน่งหัวหน้าผู้ทำพิธีกรรม) เป็นผู้ติดต่อกับเทพ

2. **ความเชื่อเรื่องผี** ชาวอ่าข่าเรียกผีว่า *แหนะ* มี 2 ประเภท คือ ผีดี และผีร้าย ผู้ที่ติดต่อกับสื่อกลางระหว่างผีกับคน คือ *พีมะ* (หมอผี) ผีแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ผีดีและผีร้าย

ก. ผีดี ได้แก่

ผีบรรพบุรุษ *อะเพอเปาะเหลาะ* ทุกครอบครัวต้องสร้างหิ้งผีบรรพบุรุษไว้ที่ห้องนอนฝ่ายหญิง เพื่อให้วิญญาณช่วยปกป้องรักษาลูกหลาน ลูกหลานจึงต้องกราบไหว้เซ่นสรวงบูชาทุกปีอย่างน้อยปีละ 9 ครั้ง

ผีใหญ่ *อะเพออะพี* เป็นหัวหน้าผีอยู่บนสวรรค์ คอยคุ้มครองสอดส่องดูแลทุกข์สุขของชาวบ้านตามที่ชาวบ้านอ่อนวอน ชาวอ่าข่าจะจัดพิธี “ยะอูพี” ให้ในเดือนเมษายน

ผีหมู่บ้าน ได้แก่ ผีบรรพบุรุษของทุกคน ผีเจ้าที่ของหมู่บ้าน ผีเหล่านี้จะสิงสถิตอยู่ในหมู่บ้านโดยเฉพาะที่ *ลกซ้อ* (ประตูหมู่บ้าน) ทำหน้าที่คุ้มครองชาวบ้านและป้องกันจากสิ่งชั่วร้ายที่จะเข้ามาบกรวนในหมู่บ้าน

ผีไร่ *อ่ามา* เป็นผีเจ้าที่เจ้าทางที่อยู่ไร่ คุ้มครองคนที่ไปทำไร่และคุ้มครองพืชผลในทุ่งนา ชาวอ่าข่าจะมีพิธีบวงสรวงก่อนเริ่มต้นฤดูกาลเพาะปลูกและหลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว

ข. ผีร้าย เป็นผีต้นเหตุแห่งความเจ็บป่วย และความหายนะทั้งหลาย โกรธง่าย

ชอบทำร้ายคน จึงต้องหาเครื่องเช่นมาขอขมาผีตามที่ต้องการ ได้แก่ ผีป่า ผีภูเขา ผีลม ผีสายรุ้ง ซึ่งเป็นผีอยู่นอกหมู่บ้าน ชาวอำเภอเชื่อว่าความปลอดภัยมีอยู่เฉพาะภายในหมู่บ้าน จึงต้องสร้างประตูหมู่บ้านขึ้นทั้งด้านหน้าและด้านหลังของหมู่บ้าน เพื่อป้องกันผีร้ายเข้ามาหมู่บ้าน ที่ลกดขี่ จึงมีเครื่องไล่ผีต่างๆ เช่น ตาแหลว อาวุธต่างๆ เป็นต้น

ใกล้หมู่บ้านทุกแห่งของชาวอำเภอจะมีต้นไม้ใหญ่ซึ่งถือเป็นเขตป่าสงวนของหมู่บ้าน ใช้เป็นต้นน้ำและเป็นที่พักอาศัยของผีป่า เชื่อกันว่าผีป่าจะสถิตอยู่ที่โพรงไม้ของต้นไม้ที่ใหญ่ที่สุดในบริเวณนี้มีข้อห้ามตัดไม้โดยเด็ดขาด ในการทำพิธีเลี้ยงผีป่าจะต้องทำพิธีที่หม้อซ่อง(ศาลผี)

การแบ่งประเภท “ไก่” ของชาวอำเภอ

ในบรรดาชนเผ่าชาวดอย อำเภอเป็นกลุ่มที่เลี้ยงไก่และมีพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับไก่อมากที่สุด เนื่องจากเป็นกลุ่มชนที่ยึดถือประเพณีและพิธีกรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัด เรื่องของไก่ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์จึงพบมากในตำนานปรัมปรา (myth) ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของไก่บ้าน ชนเรียกดวงอาทิตย์ที่หายไป ไก่ไปตามเมล็ดข้าวคืนให้มนุษย์ ไก่สอนให้มนุษย์รู้จักสืบพันธุ์ เรื่องของมอนยี่แสวงหาดินแดนใหม่โดยใช้ไก่ขันเสียงทวย เป็นต้น ในที่นี้จะวิเคราะห์ความหมายและหน้าที่ของไก่ของชาวอำเภอ โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ ไก่ป่า ไก่ต่อ และไก่บ้าน

1. ไก่ป่า หรือ ไก่เถื่อน ชาวอำเภอ เรียกว่า **ยานิ** แปลว่า ไก่อยู่ป่า ไก่ป่าตัวผู้ เรียกว่า **ยานิยะพั้ว** ตัวเมียเรียกว่า **ยานิยามา** ชาวอำเภอเชื่อว่าเป็นไก่ป่าเป็นไก่ของเทพหรือผีเพราะอยู่นอกเขตหมู่บ้าน

ลักษณะของไก่ป่า ตัวเล็กกว่าไก่บ้าน บินขึ้นและลงได้ ตัวผู้มีขนสีแดงที่หางมีสีขาว มีเส้นขนละเอียด ตัวเมียมีขนสีดำ (ใกล้เคียงกับสีห่าน ลาหู่ว่าสีน้ำตาล) มีหูเล็กๆ ขาเล็กๆ มีเกล็ดที่ขา หงอนไก่ป่ามีสีแดงจัด ยืดได้หดได้ หงอนไก่ป่าจะโป่งขึ้นเมื่อเริ่มขัน ประมาณเดือนตุลาคมไก่ป่าจะเริ่มขันพร้อมกับหงอนจะเริ่มตั้ง ในระหว่างเดือนเจ็ดถึงเดือน 9 จะขันมากเป็นพิเศษทั้งกลางวันและกลางคืนโดยเฉพาะในคืนในคืนพระจันทร์เพ็ญ ฤดูผสมพันธุ์ของไก่ป่าอยู่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ – มีนาคมและจะออกไข่ในช่วงเมษายน โดยจะออกลูกครั้งละ 2-3 ตัว ใช้เวลาฟักประมาณ 18 วัน

ทัศนคติที่มีต่อไก่ป่า ของคนกลุ่มต่างๆ

อำเภอ	- เสียงเพราะ บินเร็วมากจับไม่ทัน
	- เนื้อแน่น หวานกว่าไก่บ้าน
	- ไก่ของผี ไม่ใช่ในพิธีกรรม ใช้กินเท่านั้น
	- จับมาเลี้ยงเมื่อโตก็จะบินกลับป่า

ลาหู่ (มุเซอตำ) - เสียงลั่น แข็งแรงแต่ถ้าถูกขี้ไก่บ้านจะตายเพราะปกติอยู่ตามต้นไม้

- เนื้ออร่อย
 - เคยเห็นไก่ป่าตัวผู้บินมาผสมพันธุ์กับไก่บ้าน ลูกที่ได้จะเป็นไก่ตามแม่เพราะแม่เป็นคนสอนบิน ถ้าเป็นไก่บ้านจะบินลงได้อย่างเดียว บินขึ้นไม่ได้
- ไก่ลื้อ
- เลี้ยงเพราะ ฉลาดกว่าไก่บ้าน แข็งแรง
 - เนื้อแน่นเพราะกินผลไม้
 - มีศักดิ์ศรี ไม่ยอมให้ถูกจับขัง เคยเห็นคนจับไก่ป่ามาเลี้ยง ลูกไก่ที่ผสมจะเป็นไก่ป่าตามพ่อ พอโตขึ้นก็จะบินกลับป่าไป

ลักษณะเด่นของไก่ป่าอยู่ที่เสียง สีและความปราดเปรียว โดยเฉพาะเนื้อที่มีรสชาติอร่อย จึงถูกไล่ล่าจากมนุษย์ มีความพยายามที่จะจับไก่ป่ามาเลี้ยงแต่ไก่ป่าก็มีสัญชาตญาณที่จะบินหนีออกจากกรงอยู่เสมอ ในปัจจุบันไก่ป่าในประเทศไทยเป็นสัตว์สงวน รัฐบาลทรงฯให้ชาวบ้านส่งมอบเป็นคืนให้แก่รัฐ ชาวอำเภอจึงจำเป็นต้องเลิกจับไก่ป่าตามนโยบายของรัฐบาล

ในบทสวดของหมอผีมีตำนานปรัมปราเล่าว่า ตอนที่เกิดโลกใหม่ๆ **หมอย้อย** ซึ่งเป็นบรรพบุรุษมีลูก 7-8 คน แต่ละคนให้ไปสร้างสิ่งต่างๆ **อือแยะ** ผู้ถูกรับปากว่าจะไปสร้างปีกให้ หลังจากสร้างปีกก็ให้พญานกไปครองเมืองสวรรค์ ต่อจากนั้นก็สร้างไก่ขึ้นมาเป็นไก่ตัวผู้สีแดง เรียกว่า **พ็ฉ้อ** มอบให้อำซาเลี้ยงไว้ (เมื่อถามว่าทำไมไม่ให้ไก่ป่า ผู้เล่าจะแสดงเหตุผลว่าไม่ให้ไก่ป่าเพราะเป็นไก่ของผี กำเนิดให้อยู่แต่ในป่า แต่ไก่บ้านสร้างขึ้นมาให้อยู่กับคน น่าสังเกตว่าชาวอำเภอจะแบ่งชัดเจนระหว่างโลกของมนุษย์และโลกของผี ดังจะพบความคิดเดียวกันนี้ในพิธีเช่นสรวงบรรพบุรุษ เวลาที่ยก **ปะเลาะปะทุ** (โตกเครื่องเช่น) เชิญผีบรรพบุรุษให้มากินเครื่องเช่นที่ เมื่อถวายแล้วต้องหันหลังกลับทันทีเพราะมีความเชื่อว่าคนเป็นกับคนตายจะกินข้าวร่วมขันโตกเดียวกันไม่ได้)

ในตำนานตอนที่ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์หายไปต้องส่งสัตว์ไปตามหา ได้ให้ไก่ป่าไปตามก่อน ไก่ป่าขึ้นดวงอาทิตย์ก็ไม่ขึ้น ต้องมาขอ **พ็ฉ้อ** ของอำซา **พ็ฉ้อ** กระพือปีกครั้งหนึ่งได้ขึ้นไปถึงสวรรค์ 7 ชั้น เอาตีนเหยียดครั้งหนึ่งสะเทือนไปถึงโลกบาดาล พ็ฉ้อหันหน้าไปยังทิศตะวันออกแล้วขัน เมื่อพ็ฉ้อเริ่มขันเป็นเสียงแรก ไก่บ้านตัวอื่นๆก็ขันรับไปทั่วโลก ดวงอาทิตย์ก็ค่อยๆไผ่ลขึ้น โลกก็มีแสงสว่าง ชีวิตก็เป็นปกติ จากตำนานนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างไก่ป่ากับไก่บ้าน **พ็ฉ้อ** น่าจะเป็นร่องรอยต้นตระกูลของไก่บ้านที่มาจากไก่ป่า เพราะมีสีแดงเหมือนสีของไก่ป่า

2. **ไก่ต้อ ไก่ตั้ง** ไก่ต้อ หรือภาษาชาวเหนือว่า ไก่ตั้ง ในภาษาอำเภอเรียกว่า **ยานิตามะ** หมายถึง ไก่บ้านที่คนใช้เป็นตัวล่อไก่ป่าให้หลงคิดว่าเป็นพวกเดียวกัน เมื่อบินมาหากันก็จะถูกคนจับได้โดยง่าย ไก่ตั้งตัวขนาดเท่าไก่ป่าแต่มีหงอนไม่ใหญ่เท่าไก่ป่า

ลักษณะเด่นของไก่อั้ง คือ เสียงขันดังเหมือนไก่ป่า มีโคนปีกโคนหางแผ่กว้าง หางโค้งสวย จะออยปากด้านบนปีบเข้ามาเล็กน้อย หน้าอกอวบกว้าง ไก่ลักษณะดังกล่าวชาวอ่าซ่าถือว่าเป็นลักษณะดีเลี้ยงไว้ก็เป็นโชคของผู้เลี้ยง

ไก่อั้งที่ดี มีวิธีคัดโดยถอนขนอ่อนที่ปีกแล้วเสียบเข้าที่ต่อมน้ำตาไก่ข้างลูกตาจะมีรูต่อไปที่คอไก่ เมื่อดึงออกจากคอมาดูแล้วพบว่ามီးเลือดติดมาด้วย ทำนายว่าจะล่าได้สัตว์ใหญ่ ไม่จำกัดเฉพาะไก่ป่า ชาวอ่าซ่านิยมเลี้ยงจนแก่ตายไปเอง เมื่อตายแล้วจะไม่เอามากิน ไม่ฝังซากไก่อั้งจะจัดพิธีส่งวิญญาณให้แบบเดียวกับ "ไก่อั้งเจ้า" "ไก่อั้งแม่" ซึ่งเป็นแม่ไก่อั้งที่มีลูกดก สามารถออกลูกได้จนถึง อายุ 9-10 ปีจนไม่สามารถออกลูกได้แล้ว

พิธีส่งวิญญาณไก่ นำเศษเงิน ข้าวเปลือก ขี้เถ้าและซากไก่อั้งวางไว้บนง่ามของต้นไม้ใหญ่นอกหมู่บ้าน แล้วอธิษฐานขอให้กลับมาเกิดใหม่และได้เป็นผู้เลี้ยงไก่อั้งตัวนี้อีก

จะเห็นได้ว่า ไก่อั้งหรือไก่อั้งเป็นไก่อั้งที่มีคุณสมบัติคล้ายไก่ป่า คือ มีสภาพกำลังระหว่างโลกของมนุษย์กับโลกของวิญญาณ เมื่อเป็นไก่อั้ง ก็เป็นไก่อั้งที่มีสถานะสูงกว่าปกติ และยังมีลักษณะคล้ายกับไก่ของโลกวิญญาณ ดังนั้น จึงต้องปฏิบัติต่อไก่อั้งนี้เป็นพิเศษดังจะพบได้จากพิธีส่งวิญญาณเมื่อตายซึ่งต้องแยกออกไปทำนอกหมู่บ้าน ลักษณะนี้ย้ำให้เห็นความคิดของชาวอ่าซ่าในเรื่องวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับพื้นที่ (sense of place) พื้นที่ในหมู่บ้านเป็นพื้นที่ของคนส่วนพื้นที่นอกประตูหมู่บ้าน คือ พื้นที่ของวิญญาณ

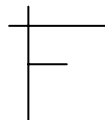
3. ไก่อั้ง ไก่อั้ง หรือ ไก่อั้ง ภาษาอ่าซ่า เรียกว่า **ยาจิ** มีความหมายและผูกพันกับชีวิตของชาวอ่าซ่ามากกว่าการเป็นแค่สัตว์เลี้ยง เห็นได้จากมีการใช้ไก่ (รวมถึงไข่ไก่ด้วย) ประกอบพิธีกรรมแทบทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นการเสี่ยงทายต่างๆ พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต และประเพณีสิบสองเดือน

บทบาทของไก่อั้งในประเพณีและพิธีกรรม

ชาวอ่าซ่าใช้ไก่อั้งใน พิธีกรรมการเสี่ยงทายในโอกาสดังนี้

ก.เมื่อจะสร้างชุมชนใหม่ ชาวอ่าซ่าจะสร้างชุมชนใหม่เมื่อแกนนำชุมชนเกิดความขัดแย้ง มีปัญหาเรื่องโรคระบาด แหล่งทำกินไม่สมบูรณ์ ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ กล่าวโดยรวมคือ เมื่อชุมชนไม่สามารถดำรงความมั่นคงอยู่ต่อไปได้ด้วยเหตุผลใดๆ ก็ตาม **เจ้ามา** หรือผู้นำทางวัฒนธรรมจะเป็นผู้กำหนดสถานที่สร้างชุมชนใหม่โดยการทำพิธีโยนไข่ การโยนให้เอาไข่มาทำที่มีมือขวาแล้วชูให้สูงแต่ห้ามเกินระดับหู แล้วโยนลงกันหลุมที่เตรียมไว้ ถ้าไข่ไม่แตกก็ต้องโยนอีกแต่ไม่เกิน 3 ครั้ง เพราะหาก 3 ครั้งแล้วยังไม่แตกแสดงว่าเจ้าที่ไม่อนุญาต ต้องหาที่ใกล้เคียงทำพิธีใหม่แต่ไม่ไข่วันเดียวกัน

ข. เมื่อจะสร้างบ้านใหม่ จะมีการโยนไข่ไปข้างหลังโดยสูงไม่เกินโบหูและห้ามถูกโบหู โดย โยนไข่เสี่ยงทาย 3 ครั้ง ถ้าไข่ไม่แตกจะเปลี่ยนที่ใหม่ แสดงว่าเจ้าที่ไม่อนุญาต นอกจากนี้ต้องดู

ลักษณะการแตกของไข่ด้วย คือ ไข่ต้องแตกกระจายออกเป็นอย่างน้อย 3 สายใหญ่ๆ แสดงเส้นทาง จากหัวหมู่บ้านถึงท้ายหมู่บ้าน

ค. เมื่อจะเดินทาง เพื่อดูว่าเดินทางจะมีโชคหรือมีภัย โดยฆ่าไก่เพื่อดูขา ตับและเนื้อหน้า ออก (ผู้ให้ข้อมูลบางคน เช่น อ.วุฒิไกรซึ่งเป็นอำเภอบอกว่าเดินทางดูขา และหัวไก่ ถ้าเจ็บป่วย ดูหัวเพื่อดูว่ามีเส้นทางเดินใหม่ ถ้าจะออกล่าสัตว์จะเสี่ยงทายดูขา) นอกจากนี้ยังมีการเสี่ยงทายโดย เสียบไม้ที่รูขาไก่ทั้งสองข้าง ขาขวาถือว่าเป็นพวกของเราเอง ส่วนขาซ้ายถือว่าเป็นของคนอื่น ผู้ทำนายจะเอาไม้เสียบลงไปนรูขาทั้งสองข้างแล้วดูมุมมองสาของไม้ที่ปักเปรียบเทียบกัน ถ้าของเรา ทำมุมสูงกว่าถือว่าดี เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการใช้กระดูกไก่ตัวผู้เสี่ยงทายการล่าสัตว์ป่า กระดูกไก่ตัวเมียเสี่ยงทาย การเพาะปลูก และวิธีเสี่ยงทายด้วยอวัยวะส่วนอื่นๆ อีกด้วย

พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ พิธีกรรมที่ทำในช่วงชีวิตของคนๆ หนึ่งตั้งแต่เกิดจนตาย ชาว อำเภอบางพิธีกรรมออกเป็น **พิธีกรรมภาคคนเป็น** (แคะขี้ของ) และ **พิธีกรรมภาคคนตาย** (ขี้ของ) ส่วน **พิธีกรรมสิบสองเดือน** คือ พิธีกรรมที่สร้างขึ้นในแต่ละเดือนของทุกๆ ปีเป็นประจำจนกลายเป็น ประเพณี ซึ่งพิธีกรรมที่มีไก่เข้าไปเกี่ยวข้องส่วนใหญ่เป็นพิธีที่เกี่ยวข้องเนื่องการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ

ตัวอย่างข้อมูลพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่

ก. **พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด** มีความเชื่อเกี่ยวกับไก่ว่า

- ห้ามคนท้องและแม่ลูกอ่อนกินไก่ขาว เพราะกินแล้วจะมองไม่เห็น และทำให้กระดูกไม่ แข็งแรง

- ห้ามแม่ที่คลอดลูกมาไม่ครบเดือนกินไก่ตัวใหญ่เกิน 1 กก.

เมื่อเด็กแรกเกิด แม่จะเอาไข่ต้มมาแตะที่ปากเด็กเพื่อฝึกให้เด็กดูดนม ไข่ลูกนี้ เรียกว่า **ชีผ่อเปี้ยาอู** “ยาอู” แปลว่า ไข่ “ชีผ่อ” แปลว่า เต้านม “เปี้ย” แปลว่า รั่ว ถือเป็นไข่ลูกแรกของเด็ก ในวันที่ลูกเกิดวันแรกพ่อของเด็กจะต้องฆ่าไก่ตัวผู้ 1 ตัว เรียกว่า **ยาแสะ** (ห้ามใช้ไก่ขาว) วิธียา แสะ ต้องใช้มีดปาดคออย่างเดียวและต้องระวังให้ได้จังหวะที่ดี ถ้าปาดคอยาวเกินไปเชื่อกันว่าโต ขึ้นเด็กจะคอยาว ไก่ตัวนี้จะปรุงเป็นอาหารให้หมอดำแยะและญาติพี่น้องที่มาช่วยดูแล วันที่สอง พ่อ

ต้องนำไก่ตัวเมีย เรียกไก่ตัวนี้ว่ายาซ้อแสะ “ซ้อ” แปลว่า บริสุทธิ์ เชิญญาติมาร่วมกินเลี้ยงเป็นการประกาศให้ชาวบ้านรับรู้ว่ามียังเด็กเกิดใหม่ในครอบครัว

ข. พิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย เป็นพิธีกรรมที่ใช้ไก่มากที่สุด ถ้าเป็นพิธีใหญ่ใช้ถึง 20 ตัว และต้องใช้ไก่ขาว 1 ตัวในวันทำพิธีฝังศพ

- เมื่อผู้สูงอายุเสียชีวิต จะนำไข่หนึ่งฟอง ยาสูบ หรือชาห่อรวมกันในใบไม้ เรียกว่าปาเตะนำไปให้ครอบครัวผู้ตาย

นอกจากนี้ยังมี ประเพณีปีใหม่ชนไข่ ซึ่งอาจเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต (เป็นการฉลองวันเกิด) หรือในขณะเดียวกันก็อาจเป็นพิธีสิบสองเดือนก็ได้ เพราะจะทำในช่วงกลางเดือนเมษายนของทุกปี จากข้อมูลที่สามารถได้ในปัจจุบันยังไม่สามารถแยกแยะพิธีกรรมทั้งสองประเภทนี้จากกันได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ในส่วนของพิธีกรรมสิบสองเดือนนั้น มีข้อมูลที่ได้จากงานวิจัยของไกรสิทธิ์ สิทธิโชค. พิธีกรรม ประเพณี วัฒนธรรมอำเภอป่าในรอบ 12 เดือน สมาคมเพื่อการศึกษาและวัฒนธรรมชาวอำเภอ เชียงราย, 2543 ก่อนข้างครบถ้วนสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงใคร่สรุปพิธีกรรมในสิบสองเดือนที่มีการใช้ไก่ประกอบพิธี ว่ามีการใช้ไก่และไข่ในพิธีกรรม 21 พิธี จาก พิธี 12 เดือน ดังตารางเบื้องล่างนี้

ตารางแสดงพิธีกรรมและประเพณี 12 เดือนที่ใช้ไก่ประกอบพิธี

พิธีกรรม	ช่วงเวลา	ระดับพิธีกรรม		วัตถุประสงค์
		ครอบครัว	ชุมชน	
1. ประเพณีปีใหม่ ลูกข้าง (นำไก่ตัวเมีย 1 ตัวในพิธี เช่นไหว้ในวันแรก)	ปลาย ธ.ค. 4 วัน	○	○	1. เพื่อฉลองการสิ้นสุดฤดูเก็บเกี่ยวสู่ฤดูการพักผ่อน 2. เพื่อเฉลิมฉลองการเปลี่ยนแปลงของวัยที่เพิ่มขึ้นและ ทบทวนเรื่องราวต่างๆ ที่ผ่านมาในรอบ 1 ปีของหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการย้ายเข้าย้ายออกของสมาชิกในหมู่บ้าน การพิจารณาประเพณี การแยกครอบครัว ฯลฯ ทั้งยังเป็น การใกล้ชิดหากมีการบาดหมาง หรือ กู้หนี้ยืมสินกัน อีกด้วย ในการนี้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายจะต้องสะสางหนี้สิน กันให้หมด ถึงไม่หมดก็ควรคืนให้เจ้าหนี้บ้างเป็น บางส่วน 3. เชื่อมเขียนผู้อาวุโสเพื่อขอพรและขอขมา ทุก ครอบครัวพยายามเชิญแขกเข้าบ้านตัวเองให้มากๆ 4. ให้โอกาสหนุ่มสาวพบปะพูดคุยกันในช่วงปีใหม่ 5. เริ่มต้นเปิดฉากข่าวที่เก็บเกี่ยวไว้มากิน

2. พิธีเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าว	ปลาย ก.พ.- ปลาย มี.ค.	○	×	1.สืบสานพิธีกรรมเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวดั้งเดิมของ บรรพบุรุษ (ข้าวไร่) 2.เก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้จากการเก็บเกี่ยวครั้งสุดท้ายจาก ไร่เข้ายุ้งฉาง (การประกอบพิธีในช่วงนี้ทำให้อาขามีอาหารโดยเฉพาะ โปรตีนกิน เพราะช่วงนี้เป็นช่วงหน้าแล้ง ซึ่งเป็นจังหวะ ที่ความอุดมสมบูรณ์ของอาหารลดลง)
3. ประเพณี ปีใหม่ชน ใจ (ฆ่าไก่ตัวเมีย 1 ตัวเช่นไหว้ ในวันที่ 2 และต้มไข่และ ข้าวเหนียวให้เด็กวันที่ 5)	กลาง เม.ย. 5 วัน	○	○	1.เพื่อต้อนรับฤดูกาลใหม่และสิ่งมีชีวิตที่กำเนิดขึ้นใหม่ คือเปลี่ยนจากช่วงฤดูร้อนไปสู่ฤดูฝน ถือว่าเริ่มปีใหม่ เริ่มปลูกพืชพันธุ์ต่างๆ 2.ต้อนรับวิญญาณของบรรพบุรุษ 3.เป็นวันเด็กของอำเภอ มีการข้อมสืเปลือกไข่ที่ต้มสุก แล้วแจกเด็ก ถือว่าเป็นการเริ่มต้นการเรียนรู้
4. พิธีปลูกประตู่ หมู่บ้าน (ผู้นำทางวัฒนธรรมฆ่าไก่ หลังทำพิธีเสร็จที่บ้านแล้ว นำมาเลี้ยงฉลอง)	เม.ย. – พ.ค.	×	○	1.เพื่อแบ่งเขตระหว่างโลกผี กับ โลกมนุษย์ 2.แสดงอายุของชุมชน เนื่องจากชาวอำเภอจะปลูกสร้าง ประตู่เพิ่มขึ้นทุกปี ปีละ 2 คู่ทางทิศเหนือและทิศใต้
5. พิธีบูชาศาลเจ้าที่ "มีซ้อง" (ไก่ 1 คู่ ผู้-เมียเป็นส่วน หนึ่งของเครื่องเช่นไหว้)	เม.ย. ต่อจาก พิธีปลูก ประตู่ หมู่บ้าน 1 วัน	×	○	1.เพื่ออ้อนวอนขอเจ้าที่และผู้นำที่ล่วงลับไปแล้ว คุ้มครองหมู่บ้านให้ร่มเย็นเป็นสุข 2.เพื่อให้ได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์
6. ประเพณีปลูกข้าว (วันแรกใช้ไก่ตัวเมีย 1 ตัว วันที่ 2 ใช้ไก่ 1 คู่ผู้-เมียใน การเลี้ยงทาย)	กลาง พ.ค. 2 วัน	○	○	1.บอกกล่าวถึงถึงฤดูปลูกข้าวแล้วให้รับจัดเตรียมพันธุ์ ข้าว 2. ขอมมาต่อพระแม่คงคาหรือพญานาคผู้ให้น้ำใน การเกษตร ชาวอำเภอเชื่อว่าพญานาคเป็นพ่อของเจ้าแม่ โพสพจึงต้องฆ่าไก่แล้วขอมมาที่บ่อน้ำบริสุทธิ์ 3.เลี้ยงทายผลผลิตโดยดูจากไก่เลี้ยงทาย
7. พิธีบำรุงข้าวไร่และ บูชาเจ้าที่ไร่	ก.ค.	○	×	สร้างขวัญและกำลังใจให้ผู้ปลูกข้าวไร่ และขอมมาสัตว์ ที่อยู่ในไรนาที่ถูกฆ่าไปโดยไม่ตั้งใจเช่น หนู นก งู
8. ประเพณี ไล่ชิงช้า (วันแรกใช้ไก่ตัวเมีย 1 ตัว)	ปลาย ส.ค.-	○	○	1.เฉลิมฉลองผลิตผลการเกษตร 2. ส่งเสริมบทบาทของผู้หญิง เพราะเป็นพิธีของผู้หญิง

	ต้นก.ย. 4 วัน			ซึ่งเป็นผู้ขอให้ผู้ชายสร้างชิงช้าใหญ่ และเนื่องจากเป็นช่วงฝนตกมากจึงเป็นเวลาหยุดพักการทำงานชั่วคราว
9.เชิดขลุ่ยคีตผู้นำทางวัฒนธรรม "เจ้ามา" (ใช้ไก่ตัวเมีย 1 ตัว)	ก.ย. 2 วัน	○	○	ให้ผู้ชายเป็นคีต "เจ้ามา" และเช่นให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ
10.ประเพณีถอนขนไก่ (ใช้ไก่ตัวผู้ 1 ตัว)	ส.ค. – ก.ย. 1 วัน	○		1. เพื่อรำลึกถึงวิญญาณบรรพบุรุษ 2. เพื่อรวมญาติ และสำรวจจำนวนสมาชิกในสายตระกูล ถือเป็นวันครอบครัวอย่างแท้จริง เพราะทุกคนต้องกลับมาบ้านพร้อมหน้า ยกเว้นผู้หญิงที่แต่งงานไปกับตระกูลอื่นแล้ว
11.ประเพณีไล่ผีออกจากชุมชน (ใช้ไก่ตัวเมีย 1 ตัว)	ต.ค. 2 วัน	○	○	1. เพื่อบอกกล่าวการเปลี่ยนฤดูกาลจากฤดูฝนเข้าสู่ฤดูหนาว 2. เพื่อ ขับไล่สิ่งชั่วร้ายเช่น ผีเปรตออกจากหมู่บ้าน 3. "เจ้ามา" จะเลี้ยงอาหารขอบคุณชุมชนเพื่อรำลึกถึงเกียรติที่ได้รับแต่งตั้ง
12.ประเพณีเลือกฤกษ์วันดีของชุมชนเพื่อประกอบพิธีกินข้าวใหม่ (ใช้ไก่ผู้ 1 ตัว)	ต.ค. – ธ.ค.	○	○	เพื่อกำหนดวันฤกษ์ดีในการเก็บเกี่ยวข้าวของชุมชน และสืบสานพันธุ์ข้าวที่เชื่อว่าเป็นพันธุ์ที่บรรพบุรุษได้ใช้ในการเพาะปลูก

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการใช้ไก่ในพิธีกรรมของอำเภอ

- แต่ละพิธีกรรมมักมีการกำหนดเพศของไก่ที่จะใช้ไว้อย่างชัดเจน บางพิธีกรรมกำหนดถึงขนาดรายละเอียดของสีขนว่าต้องเป็นสีแดง หรือ ดำเท่านั้น แต่สิ่งที่พบร่วมกันคือต้องไม่ใช่ไก่สีขาว ยกเว้นในพิธีศพในวันฝังเท่านั้นที่ใช้ไก่ขาว ส่วนมากระบุด้วยว่าต้องมีวัยครบ ไม่พิการ และเป็นไก่บริสุทธิ์ การเลือกไก่ต้องเลือกก่อนวันทำพิธี 1 วัน
- ก่อนฆ่าไก่จะต้องชำระล้างไก่ให้บริสุทธิ์ด้วยน้ำบริสุทธิ์ เช่น น้ำจากบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ หรือน้ำที่ยังไม่ได้ดื่ม วิธีชำระล้างมักทำโดยรดน้ำที่ขา-ลำตัว-คอจูดละ 3 ครั้ง บางคนว่ารดที่ขา ปีกและหางานมงคลให้รดจากขาขึ้นไป งานอวมงคลให้รดจากหัวลงมา
- การฆ่าไก่เพื่อประกอบพิธีทำโดยใช้ไม้ทุบหัว 3 ครั้ง ตี 3 ครั้ง จูดละ 3 ครั้งคือที่หัว โคนปีก ขา จนครบ 9 ครั้ง บางครั้งมีการบีบคอซ้ำให้ตายสนิท กล่าวคือมักไม่ต้องการให้ไก่มีเลือดออก

- ยกเว้นในกรณีที่ต้องการใช้เลือดไก่มาประกอบพิธีเช่น ทากรงไก่ จึงจะตีหัวให้เลือดออก มีข้อยกเว้นถ้าเป็นการเสี่ยงทายจะต้องปาดคอไก่ ห้ามทาบหัวเพราะจะทำให้ชำคูลักษณะหัวไม่ได้
4. ไก่ที่ฆ่าแล้วจะนำไปเผาเพื่อถอนขน ห้ามลวกด้วยน้ำร้อนเพราะถือเป็นการรอน้ำร้อนให้แก่เทพเจ้าของตน และเสมือนเป็นกะทะนรก ต้องระวังห้ามเผาเล็บและปากใหม่
 5. การชำแหละไก่ทำโดยขังซี่โครงออกจากส่วนอก แต่ต้องให้เครื่องในติดทางซี่โครง หากติดทางส่วนอกต้องฆ่าไก่ตัวใหม่เพราะถือว่าผิดธรรมชาติ
 6. การปรุงอาหารทำโดยนำไปต้มกับขิง เกลือ และข้าวสารเหนียว ห้ามใส่เครื่องปรุงอื่นเพราะถือว่าไม่บริสุทธิ์ ทำให้รสชาติหลากหลาย และเทพเจ้าไม่ชอบ นอกจากนี้เวลาสับไก่ต้องระวังอย่าให้เนื้อไก่ตกพื้นเพราะจะทำให้ไม่สะอาดใช้เช่น ไหว้ไม่ได้
 7. อาหารที่ปรุงจากไก่ในพิธีกรรมใช้เพื่อเช่น ไหว้บรรพบุรุษ หรือ เทพเจ้า ส่วนมากจะใช้ประกอบขันโตกเครื่องเช่นในครอบครัว อวัยวะหลักที่ใช้ได้แก่ น่อง คีบ ออก จำนวน 3 ชิ้น ส่วนกระดูกที่เช่นด้วยเนื้อไก่ 5 ชิ้นก็อาจเพิ่ม ปีก หรือ เนื้อส่วนอื่นอีก การฆ่าไก่เพื่อเช่น ไหว้มักทำในขั้นตอนแรกของพิธีกรรม หากพิธีกรรมนั้นประกอบหลายวัน ก็มักฆ่าไก่และทำพิธีเช่น ไหว้ในวันแรก

ไก่อบ้านมีความสัมพันธ์กับบรรพบุรุษของอำชามาก ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด ได้แก่ พิธี “ยา จิ จิฯ อาเผ่ว” หรือหมายถึง พิธีถอนขนไก่ ในเดือนตุลาคม ซึ่งนอกจากจะถือเป็นวันครอบครัวของอำชแล้ว ยังเป็นวันเช่น ไหว้วิญญาณปู่ ยา ตา ยา ย พิธีเริ่มด้วยการล้างไก่ให้บริสุทธิ์โดยน้ำบริสุทธิ์ที่ใส่ถ้วยตั้งไว้หน้าตู้เก็บเครื่องเช่น ไหว้รดที่ขา-ลำตัว-คอจูดละ 3 ครั้ง จับไก่อถอนขนที่ฝากันหญิงชาย 3 ครั้ง แล้วไปที่ประตูเข้าฝั่งชายก่อนถอนขนไก่อที่ 3 ครั้ง จากนั้นเดินไปที่ประตูฝั่งซ้ายผู้หญิงแล้วถอนขนอีก 3 ครั้ง ทำเช่นนี้ให้ครบจูดละ 3 รอบเพื่ออุทิศบรรพบุรุษ แล้วตีหัวไก่ให้ตาย ตัดขาซ้าย 1 ข้างตัดปีกขวา 1 ข้าง (บางตระกูลตัดหมดทุกส่วน) โดยเชื่อว่าจะเป็นไม้เท้าของบรรพบุรุษผู้กำลังจะลงมาเยี่ยม และปีกจะเป็นพัดเพื่อช่วยพัดให้คลายเหนื่อยขณะที่ลงมาจากสวรรค์ ก่อนนำไปเผาทำความสะอาด ชำแหละเพื่อนำไปปรุงอาหารเป็นเครื่องเช่น ไหว้ต่อไป

ผู้วิจัยพบว่านอกจากความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องไก่อบ้านกับบรรพบุรุษแล้ว ชาวอำชายังใช้ตำนานในการอธิบายความสัมพันธ์นี้ ดังในตำนานกำเนิดโลกที่เล่าว่าเทพเจ้าผู้สร้างได้สร้างคนขึ้นมาเหมือนกับสร้างไก่ เทพเจ้าสั่งให้คนใช้ไก่ทำพิธีกรรม และสั่งให้ไก่ขันในตอนเช้าเพื่อปลุกคนให้ตื่น สั่งให้ไก่ตื่นนอนก่อนคนและเข้านอนก่อนคน สั่งให้คนและสัตว์อื่นๆวิธีการสืบพันธุ์ตามแบบไก่ ฯลฯ (ดูภาคผนวก)

บทสรุป

ไก่ ในโลกทัศน์ของชาวอำชจำแนกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. **ไก่อปา :** **ไก่อของโลกวินญาณ** ไม่ค่อยเกี่ยวข้องโดยตรงกับการดำเนินชีวิตของชาวอ่าซ่า นอกจากนำมาบริโภค แต่ถึงกระนั้นก็ยังแสดงให้เห็นร่องรอยความสัมพันธ์กับไก่อบ้าน โดยเฉพาะเมื่อดูจากตำนานเรื่องไก่อ **พิล่อ** ซึ่งงานเรียกดวงอาทิตย์ **พิล่อ** เป็นไก่อบ้านแต่มีสีแดงซึ่งเป็นสีของไก่อปา
2. **ไก่อต่อ หรือ ไก่อตั้ง :** **ไก่อที่อยู่ระหว่างโลกมนุษย์กับโลกวินญาณ** ไก่อต่อเป็นไก่อบ้านแต่มีรูปร่าง สีสัน และเสียงขันคล้ายคลึงกับไก่อปา จึงถูกมองว่าเป็นไก่อที่อยู่ระหว่างไก่อบ้าน (=โลกมนุษย์) กับ ไก่อปา (=โลกวินญาณ) มีฐานะพิเศษกว่าไก่อบ้านทั่วไป
3. **ไก่อบ้าน :** **ไก่อของโลกมนุษย์** เป็นไก่อที่อยู่ใกล้ชิดกับมนุษย์ ทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างมนุษย์กับบรรพบุรุษ เห็นได้จากมีการใช้ไก่อในพิธีกรรมเช่นไหว้บรรพบุรุษหลายพิธีด้วยกัน

จากการศึกษาโลกทัศน์ของชาวอ่าซ่าที่เกี่ยวกับไก่อ แสดงให้เห็นจินตนาการและการสร้างวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับพื้นที่ (imagination and place /territory) โลกธรรมชาติของอ่าซ่าเป็นโลกของการอยู่ร่วมกันของเทพ ผี คน และสัตว์ ต่างอยู่ร่วมกันแต่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจน นอกจากนี้ ยังพบว่า มีทัศนะต่อต้าน " เรื่องของการผิดปกติหรือผิดไปจากธรรมชาติที่ควรเป็น " อยู่มากในวัฒนธรรมของชาวอ่าซ่า บางทีจุดนี้อาจเกี่ยวข้องกับชื่อชนเผ่า "อ่าซ่า" ที่แปลว่า "การอยู่ในระหว่างของสองสิ่ง ความเป็นกลาง" ก็ได้

อนึ่ง แม้ว่าจะงานวิจัยนี้จะมุ่งเน้นไปที่กลุ่มอ่าซ่า 2 หมู่บ้าน แต่ผู้วิจัยพบว่าข้อมูลที่ได้ โดยเฉพาะพิธีกรรมและตำนานปรัมปราของคนสองกลุ่มเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ ส่วนน้อย เช่น การเรียกชื่อบางอย่างอาจไม่ตรงกันเพราะออกเสียงคนละอย่างเนื่องจากมาจากคนละกลุ่ม

และเนื่องจากชาวอ่าซ่าในประเทศไทยมิได้ตั้งหมู่บ้านอยู่โดดเดี่ยว มักตั้งบ้านอยู่ร่วมกับชาวมูเซอ ผู้วิจัยจึงได้เปรียบเทียบการใช้ไก่อในพิธีกรรมและทัศนะเกี่ยวกับไก่อจากชนที่อยู่ใกล้เคียงด้วย

6. ข้อเสนอแนะในงานวิจัย

จากการวิจัยครั้งนี้ แม้ผู้วิจัยยังไม่ได้คำตอบโดยตรงในส่วนที่เกี่ยวกับปัญหา "การกลายเป็นไก่อบ้าน" แต่ได้พบว่า ตำนานปรัมปราเรื่องเกี่ยวกับไก่อ ตลอดจนประเด็นเกี่ยวกับไก่อต่อซึ่งเชื่อมระหว่างไก่อปากับไก่อบ้านน่าจะเป็นกุญแจสำคัญในการศึกษาประเด็นปัญหานี้ต่อไป

โดยเฉพาะตำนานปรัมปรา (myth) ของชนกลุ่มที่ไม่มีภาษาเขียนมีความสำคัญมาก เนื่องจากเป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดมาจากบรรพชน ส่วนใหญ่จะต้องสวดในพิธีกรรม โดยเฉพาะในพิธีศพที่จะนำวิญญาณกลับคืนไปอยู่ร่วมกับโลกของบรรพชน ตำนานปรัมปราเป็นการอธิบายกำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์และสรรพสิ่ง เป็นความจริงซึ่งซ่อนไว้ในภาษาอุปมา (metaphor) ตำนานปรัมปราหรือจักรวาลวิทยาตีค่าบรรพ์ (mythology) ซึ่งเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติทุกสาขาในปัจจุบันจึงน่าจะเป็นชุดความรู้ที่ให้คำตอบได้ การศึกษาใน

ลำดับต่อไปจึงนำที่จะศึกษาเปรียบเทียบตำนานปรัมปราที่เกี่ยวกับไก่และพิธีกรรมเช่นสรวงไก่ของชนหลายกลุ่มเพิ่มขึ้น

รายการอ้างอิง

1. ไกรสิทธิ์ สิทธิโชค. **พิธีกรรม ประเพณี วัฒนธรรมอำเภอในรอบ 12 เดือน**. สมาคมเพื่อการศึกษาและวัฒนธรรมชาวอำเภอ เชียงราย, 2543.
2. จิตร ภูมิศักดิ์. **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ**. กรุงเทพมหานคร :มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519
- 3.เบญจวรรณ วงศ์คำ,บรรณาธิการ. **อำเภอ พิธีกรรม ความเชื่อ ความจริงและความงาม...ถูกโดยดำรงวิถีแห่งชนเผ่า** ประสพการณ์วิจัยจากพื้นที่เล่มที่ 8 . เชียงใหม่ สกว. 2546
- 4.ปนัดดา บุญสาระนัย “การฟื้นฟูและการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวอำเภอในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน” ใน **วาทกรรมอัตลักษณ์** ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542
- 5.สมิธ, เฮอริเบิร์ต วาริงตัน **ห้าปีในสยาม เล่ม 1** (เสาวลักษณ์ กีชานนท์ ผู้แปล) กรมศิลปากร: 2544.
- 6.บทสัมภาษณ์ผู้นำของชาวอำเภอบ้านนาโต้ บ้านห้วยกระ อ.แม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย (สิงหาคม – กุมภาพันธ์ 2548)
- 7.บทสัมภาษณ์อาจารย์วุฒิไกร มอผ้าและชาวอำเภอบ้านห้วยขี้เหล็ก อ.แม่สรวย จังหวัดเชียงราย(ตุลาคม-ธันวาคม 2548)

ภาคผนวก

ตำนานปรัมปรา(myth)

ชาวอำเภอเล่าตำนานปรัมปราในพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะในพิธีศพ ผู้เล่าคือทูหมอ (หมอผี) ผู้ทำพิธีกรรม ตำนานปรัมปราจึงสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งผ่านความทรงจำ ตำนานปรัมปราของชาวอำเภอเริ่มตั้งต้นตั้งแต่เมื่อเริ่ม สร้างเทวคา สร้างสรรพสิ่งบนพื้นพิภพ มนุษย์คู่แรกผสมปนเปกับนิทานพื้นบ้านในยุคหลังๆ

เรื่องไก่เกิดก่อนไข่

ผู้เล่า นายอาทู อาเคอ
นางเอ * บ้านนาโต้

เมื่อเริ่มสร้างโลกมีพระเจ้าอยู่ 2 องค์ พระเจ้าผู้หญิง เรียกว่า หมี่แยะ อยู่ในดิน คอยทำให้ ต้นไม้งอก (น่าจะเป็นแม่ธรณี) และมีหน้าที่ดูแลเรื่องของกินทั้งหมด ส่วนพระเจ้าผู้ชายชื่อว่า อี้มอ้อ อยู่บนฟ้า ดูแลอาการเจ็บป่วย เรื่องการตายและวิถีชีวิตทั่วไป ทำให้ฝนตก ชาวอาข่าเชื่อว่าฟ้า และดินคุยกันได้ ที่ขอบฟ้ามีเตาไฟ เมื่อความเย็นกับความร้อนปะทะกันก็จะเกิดฝนตก

พระเจ้า (แสงสว่าง) ได้เป่าลมออกมา ทำให้เกิดไก่อ ตัวผู้และตัวเมียเกาะอยู่บนต้นไม้ พระเจ้าได้สอนให้มันขันและผสมพันธุ์กัน โดยเอาน้ำผสมยาพ่นใส่ไก่อตัวผู้เพื่อให้ไปผสมพันธุ์กับไก่อตัวเมียจะได้มีไข่ออกมา ต่อมาพระเจ้าสร้างคนออกมาเหมือนกับสร้างไก่อแล้วเอาไข่ให้ผู้ชายกับผู้หญิงตีคนละ ๑ แก้ว โดยให้ฝ่ายหญิงตีก่อน จะได้มีลูก เมื่อถึงวันอาเผั่วลือ หรือวันไหว้บรรพบุรุษ ผู้หญิงไม่พอใจขอยาน้ำตีอีก ๑ แก้ว เป็น ๒ แก้ว ยานี้เป็นส่วนผสมของความมืดกับความสว่าง ก้อนเลือดจึงเกิดขึ้น

หมี่แยะสั่งให้คนนำไก่อมาทำพิธีกรรมและสั่งให้ไก่อขันในตอนเช้า

ในตอนแรกคนและสัตว์อื่น ๆ ยังไม่รู้วิธีสืบพันธุ์ พระเจ้าจึงสั่งให้เอาอย่างไก่อ ตั้งแต่บัดนั้นมาคนและสัตว์จึงสืบพันธุ์เป็น ขณะที่ไก่อผสมพันธุ์ สัตว์ทุกตัวหัวเราะไก่อ ไก่อจึงอาย ตั้งแต่บัดนั้นมาเวลาที่ไก่อนอน มันจึงเอาหน้าซุกไว้ในปีก นอกจากนี้พระเจ้ายังสั่งให้ไก่อตื่นนอนก่อนคนและเข้านอนก่อนคน และให้มนุษย์ทำตามไก่อ

เรื่อง สองพี่น้อง หรือเรื่องตามหาดวงอาทิตย์

ผู้เล่า นายวุฒิไกร มอค่า

มีพี่น้องอยู่สองคน คนพี่ ชื่อ ม้อหื้อ คนน้องชื่อ ม้อนยี่ คนพี่เป็นคนพูดจาไม่ดีแต่มีไม้เท้าวิเศษ เมื่อไปขอรานก็ปรากฏว่าได้เงินทองข้าวของมามากมาย คนน้องเป็นคนหน้าตาดีแต่ไม่มีคนให้ทาน วันหนึ่งพี่ไม่สบาย น้องจึงไปขอยืมไม้เท้าไปขอราน พี่ไม่ให้เพราะเป็นไม้เท้าซึ่งเทพให้มา พอพี่หลับ น้องจึงแอบขโมยไม้เท้าไปขอราน ได้ของมามากมายแต่ไม่กล้านำไปกิน จึงปักไม้เท้าไว้ที่ลกช่อง(ประตูหมู่บ้าน) เมื่อพี่ชายหายดีจะออกไปขอราน เห็นว่าไม้เท้าหายไปจึงไปถามน้องชาย น้องชายไม่กล้าบอก ท้ายสุดพี่ชายไปเจอไม้เท้าที่ลกช่อง ปรากฏว่าไม้เท้ามีรากงอกออกมา ไม่นานก็โตขึ้นจนแผ่ใบไปบังดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ ไม้เท้านี้มีชื่อว่า ซิดา (คล้ายต้นไทร)

ต้นไม้ซิดาสูงบังแสงอาทิตย์แสงจันทร์จน บาหยี่ (ช่างตีมีดเป็นหนึ่งในผู้นำสำคัญของหมู่บ้านอาข่า) ก็ตีมีดไม่ได้ คนทำอะไรก็ไม่ได้เพราะมีดไปหมด ก่อนตัดคนจึงสำรวจดูว่าไม้ใหญ่แค่ไหน ให้แก๊งไปวิ่งรอบต้นไม้ดูว่ากว้างแค่ไหน ก็ปรากฏว่าแก๊งตายก่อนวิ่งครบรอบ ให้ชะนีไปปีนต้นไม้ดูว่าสูงแค่ไหน ชะนีก็แก๊งตายคากิ่ง อาข่ากับอะบือ (คนพื้นราบ) จึงต้องร่วมมือกัน ระหว่างที่อาข่าไปตัดต้นไม้ อะบือก็หาอาหารไปส่งให้คนตัด อาข่าต้องเดินเข้าไปในดอไม้ถึง ๘ วัน โคนจนเหลือต่อนิดเดียวก็ยังไม้ล้ม

ที่นี้ก็มีคนปู้ต้นตัวหนึ่ง คนนี้ตัวเขียวปากแดง อาช่าเรียกคนนี้ว่าถ่องโจะโละ มาบอกให้ตัดเอนไปทางซ้าย อยู่ตลอดเวลา คนรำคาญจึงเอาเศษไม้ปาไปโดนคนปู้ต้น คนนี้จึงมีหน้าผากและปากสีแดงมาจนทุกวันนี้ คนได้ตัดต้นไม้ตามทีนบอก ต้นไม้ก็ล้มในที่สุด

ต้นไม้นี้มีทั้งหมด 66 ราก เมื่อต้นไม้ล้ม อาช่าบอกให้อะบือ วิ่งไปทางใต้ ปรากฏว่าอะบือตายไป 66,000 คน รอดไป 6 คน ส่วนคนอาช่า วิ่งไปทางเหนือ ปรากฏว่าตาย 6 คน รอดไปถึง 66,000 คน

เมื่อไม่มีต้นไม้ ตอนกลางวันดวงอาทิตย์ขึ้นก็ร้อนจนหินระเบิด ตอนกลางคืนดวงจันทร์ขึ้นต้นไม้ก็เหี่ยว จึงต้องหากคนไปยิงดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ให้ตก คนอาช่าตัดต้นไม้ออกเป็น 3 ท่อน ท่อนแรกออกมาเป็นมนุษย์ 1 คน ท่อนที่ 2 ได้ธนู ท่อนที่ 3 ได้ลูกดอก จึงให้มนุษย์เอาไปยิงดวงอาทิตย์ 12 ดวง และดวงจันทร์ 12 ดวง ตกลงน้ำหมด ทุกอย่างกลายเป็นความมืด จึงต้องหาสัตว์ป่าไปงมดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ หาอย่างไรก็ไม่พบจนมาเจอไก่ จึงให้ไก่ไปตามหาดวงอาทิตย์ ดังนั้นไก่จึงเห็นดวงอาทิตย์ก่อนสัตว์อื่นและขันบอกให้รู้

ตำนานปรัมปราเรื่องนี้จะสวดเมื่อเป็นงานศพผู้ใหญ่จมน้ำ หรือเสียชีวิตเพราะตกน้ำ ในพิธีกรรมจะต้องมีไก่เพื่อให้ไก่ไปตามเอาคืนโดยอ้างว่าทำตามตำนานปรัมปราเรื่องนี้

เรื่อง ไก่ขันเรียกดวงอาทิตย์

ผู้เล่า นายวุฒิไกร มอผ่า

ครั้งหนึ่งไก่ป่าและไก่บ้านแข่งกันขันเรียกดวงอาทิตย์ ขันอย่างไรท้องฟ้าก็ไม่สว่าง จึงต้องมาหาไก่พิณอ ซึ่งเป็นไก่ตัวแรกของชาวอาช่า เพราะพิณอมิฤทธิ์หากกระพือปีกครั้งหนึ่งจะไต่ขึ้นไปถึงสวรรค์ 7 ชั้น เอาเท้าเหยียบพื้นดินจะสะเทือนไปถึงใต้บาดาล เพราะขาไก่ท่อนบน (ตะโง้งเดี่ยวผ่า) มีของดีอยู่ในนั้น 3 ชั้น ส่วนในลำคอไก่อีกมีของดีอยู่ 3 ชั้นเช่นกันจึงทำให้มีเสียงดี เมื่อพิณอขันออกไป ปรากฏว่า ดวงอาทิตย์ขึ้น โลกสว่างไสวและผู้คนมีชีวิตปกติดังเดิม

ตำนานปรัมปราเรื่องนี้ทูลหมอใช้สวดละตุ (สวดสะเดาะเคราะห์) ชาวอาช่าเชื่อว่า ตอนที่ต้นไม้ยักษ์ปกคลุมโลกบดบังดวงอาทิตย์ทำให้ชาวอาช่าทำพิธีกรรมไม่ได้ ไก่เป็นผู้ที่ตามดวงอาทิตย์กลับมา ไก่จึงเป็นใหญ่กว่าสัตว์อื่น ไก่เห็นดวงอาทิตย์ก่อนสัตว์อื่น ไก่จะเริ่มขันตอนตีสาม ครั้งเพราะไก่อตื่นไวไต่ขึ้นเสียงดวงอาทิตย์เปิด อูหุขอ (ประตูไม้ไผ่ของบ้าน)

เรื่อง อัมเะสร้างปีกไก่

ผู้เล่า นายวุฒิไกร มอผ่า

มือนีย์ บรรพบุรุษของชาวอำขามีลูกอยู่ 8 – 9 คนให้ลูกแต่ละคนไปสร้างสรรพสิ่งต่างๆไว้ ลูกคนหนึ่งชื่อ อี้มเฆะ รับว่าจะสร้างปึกให้ ใช้เวลา 4 ปี หลังจากสร้างเสร็จได้สร้างไก่อบ้านคู่หนึ่ง เป็นไก่อสี่แฉง ไก่อตัวผู้ ชื่อ พิว่อเป็นไก่อที่สร้างให้อยู่กับคน ไม่สร้างไก่อป่าเพราะไก่อป่าเป็นไก่อของผี อี้มเฆะมอบปึกให้พิว่อๆจึงกลายเป็นอ่อมอ่อ(นกวิเศษแบบพญาครุฑ)ขึ้นไปอยู่บนสวรรค์ ไม่อยู่ร่วมกับมนุษย์อีกต่อไป

ชาวอำขาเชื่อว่าไก่อบ้านมีบรรพบุรุษมาจากไก่อป่า

เรื่อง ลูกเขยทรยศ

เล่ากันมาว่าว่า สมัยยังอยู่ที่เมืองยาแคะซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของชาวอำขา (เชื่อว่าอยู่บริเวณสิบสองปันนา)ยังมีต้นไม้ยักษ์ ซิดา ที่ป้องกันไม่ให้ใครไปมาหาสู่ได้ มีผู้หญิงชาวอำขายู่คนหนึ่ง มีคู่รักเป็นคนชาติพันธุ์อื่น คนๆนี้พยายามส่งจดหมายให้เธอ โดยใส่ข้อต้นไม้ส่งมาตามลำน้ำ เมื่อได้แต่งงานกับผู้หญิงอำขา เขยหรือ อะบือก็ส่งข่าวให้เพื่อนมาโจมตีเมืองของอำขา โดยทำพนันกัน 3 อย่าง ครั้งแรก แข่งกันยิงหน้าไม้ไปติดที่หน้าผา ปรากฏว่า เขยอะบือฉลาด เอาลูกดอกติดยงตานี ยิ่งไปติดหน้าผาได้ ครั้งสุดท้าย พนันส่งไฟลอยน้ำเข้าเหมือง(ภูน้ำน้ำเข้านา)โดยไฟไม่ดับ อำขาใช้ไม้เก็ยะเผาไฟ พอเอาลงน้ำไฟก็ดับ อะบือใช้จี้ควายแห้งเผาไฟผูกติดกับไม้เก็ยะ แล้วลงลอยน้ำ ไฟไม่ดับ อะบือจึงชนะ ได้ที่นาที่ราบไป ตั้งแต่นั้นมาคนอำขาจึงไม่มีที่นา ต้องขึ้นเขาไปทำไร่

สันนิษฐานว่าอะบือน่าจะเป็นไทลื้อ ไทใหญ่ หรือ กลุ่มละว้า ซึ่งเป็นคนพื้นราบที่เข้าไปยึดครองดินแดนของกลุ่มชนเดิม